

OSMANLI DEVLETİNDE FESHANE-İ AMİRE VE MUHASEBE İŞLEMLERİ *

İsmail Köse¹
Hasan Abdioğlu²

ÖZ

Osmanlı Devletinde tekstil sanayiinin temeli 1828 yılında İstanbul Kadırgada kurulan ve 1835 yılında Eyüp'e taşınan Feshane-i Amire ile atılmıştır. Bu fabrika Osmanlı Devletinde 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kapatılmasından (Vak'a-i Hayriyye) sonra yerine kurulan "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" ordusunun fes ihtiyacının karşılanması amacıyla dönemin padişahı II. Mahmud (1808-1839)'un emri ile kurulmuştur. Ayrıca fabrika ile halk tarafından geniş talep gören fesin yurtdışından getirilmesinin ekonomide oluşturduğu yükün önüne geçebilmek de amaçlanmıştır. Bu fabrikaya "Kâtibzâde Mustafa Efendi" ilk idareci olarak tayin edilmiştir. Çalışmada, "Feshane-i Amire Muhasebe Defteri" başlıklı arşiv belgesinin transkripsiyonu gerçekleştirilerek muhasebe işlemlerine yer verilmiştir. Arşiv belgesi 1843 Şubat - 1844 Nisan ayına kadar geçen 13 ay 22 günlük süredeki yaklaşık bir yıllık muhasebe kayıtlarını içermektedir. Kayıt defterinin kapsadığı 13 ay 22 günlük mali dönemin 1843 senesine denk gelen kısmında üretilen fes miktarı 105.570 adet, fes başına birim maliyet 24 kuruştur. Kayıt defterine göre 1844 senesinde üretilen fes miktarı ise 158.747 adet ve fes başına birim maliyet 24,7 kuruştur. Arşiv belgesine göre bu fesler ortalama 40 kuruşa satılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Feshane-i Amire, Osmanlı Devleti, Muhasebe, Osmanlı Arşivi.

Jel Kodu: M40, M41, M49.

FESHANE-İ AMİRE AND ACCOUNTING TRANSACTIONS IN THE OTTOMAN STATE

ABSTRACT

The foundation of the textile industry in the Ottoman Empire was laid with Feshane-i Amire, which was established in Istanbul Kadırga in 1828 and moved to Eyüp in 1835. This factory was established in the Ottoman Empire to meet the fez needs of the "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" army, which was established after the Janissary Corps was closed (Vak'a-i Hayriyye) in 1826. Factory

* Bu çalışma 14-16 Ekim 2021 tarihleri arasında gerçekleşen 2. Uluslararası Muhasebe ve Finans Tarihi Kongresinde sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

¹ Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, ismailkosetr@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8489-5088>

² Prof.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, hasanabdioglu@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7943-1847>

Atıf (Citation): Köse, İ. & Abdioğlu, H. (2021). Osmanlı Devletinde Feshane-i Amire ve Muhasebe İşlemleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(2021 Özel Sayı), 65-88.

Qualitative Research Article / Nitel Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Received: 17.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 20.12.2021

it was established by the order of Sultan II. Mahmud (1808-1839). In addition, with the establishment of the factory, it was aimed to prevent the burden on the economy of bringing the fez, which was in great demand by the public, from abroad. “Kâtibzâde Mustafa Efendi” was appointed as the first manager of this factory. In the study, the transcription of the archive document titled "Feshane-i Amire Accounting Book" was carried out and accounting transactions were included. The archive document contains approximately one year of accounting records for 13 months and 22 days from February 1843 to April 1844. The amount of fez produced in the part of the 13-month and 22-day fiscal period that corresponds to the year 1843 included in the registry is 105,570, and the unit cost per fez is 24 kurus. According to the registry, the amount of fez produced in 1844 was 158,747 and the unit cost per fez was 24.7 kurus. According to the archive document, these fezs were sold for an average of 40 kurus.

Keywords: Feshane-i Amire, Ottoman Empire, Accounting, Ottoman Archive.

JEL Codes: M40, M41, M49.

1. GİRİŞ

Bütün canlılar içerisinde giyinmeye ihtiyaç duyan yegâne varlık insanoğludur. Bu durum mitolojik öykülere de konu olmuş, diğer canlılar karşısında bedenen yetersiz olan insana bazı tamamlayıcı yeteneklerin verildiği kaydedilir. Nitekim insanlık tarihinin başlangıcından günümüze barınma, beslenme ve üreme ile birlikte üç temel yaşam kriteri arasında yer almıştır. Barınma, hayatta kalabilmek için giyinmeyi de kapsadığından insanoğlu içgüdüsel olarak doğal şartlardan korunmak amacıyla kıyafete ihtiyaç duymuştur. Ağaç liflerinden, yapraklardan ve avlanılan hayvanların postlarından üretilen ilkel kıyafetlerle başlayan giyinme serüveninde zaman içinde devrimsel değişimlerle birlikte tekstil endüstrisinin temeli atılmıştır.

Tekstil sektörü insanlığın var oluşundaki temel ihtiyaçlarını ve bugün itibarıyla değişen taleplerini (moda, lüks giyinme, güzel giyinme, vb.) karşılamaya çalışmaktadır. Sanayi Devrimi'ne kadar el tezgahlarında üretilen dokumalarla karşılanan bu ihtiyaç 18. yüzyıl ortalarında İngiltere'nin Manchester bölgesinde başlayıp hızla bütün Avrupa'ya yayılan Sanayi Devrimi sonrasında makineli dokumacılığa evrilmiştir.

Osmanlı Devleti her ne kadar Sanayi Devrimi'ne adaptasyonda esaslı sorunlarla karşılaşmış olsa da tekstil ihtiyacının yerli olanaklarla karşılanması için tedbirler uygulanmaya konulmuştur. Feshane-i Amire Osmanlı devletinde tekstil sanayinin temellerinin atıldığı, sanayileşme sürecinin başladığı ve daha sonra Osmanlı Devleti yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletine miras kalan önemli bir üretim sahasıdır.

Osmanlı Devleti'nde sanayi üretimi “loncalar” aracılığı ile merkezi yerleşim alanlarında, bireylerin sahip olduğu tezgah ve atölyelerde mahalli alanlarda gerçekleştirilmekte, teknoloji kullanılarak seri halde yapılan batı tarzı üretim bulunmamaktaydı. Ancak yine de Osmanlı pazarlarının Batının sanayileşmiş malları ile tanışmadığı önceki dönemlerde “lonca” sistemi içerisinde örgütlenen geleneksel üretim oldukça önemli bir büyüklüğe ulaşmış ve oluşan talebi karşılama noktasında çok önemli bir işlev görmüştür (Kurt vd, 2016: 247). Osmanlı Devletinde tarım dışı üretimde tekstil ilk sırada yer almaktadır. Özellikle yünlü ve pamuklu dokuma toplam üretimde önemli bir paya sahiptir (Kurt vd, 2016: 255). Feshane kurulmadan

önce Avusturya, Fransa, Tunus ve Fas'tan ithal edilen fesler çok büyük maliyetlere neden olarak (Kurt vd, 2016: 260) fabrikanın açılmasında önemli etken olmuştur (Şahin, 2019: 4).

Esasen Osmanlı Devleti 18. yüzyılda Tanzimat Fermanıyla (3 Kasım 1839) birlikte devlet destekli sanayi politikası ve fabrika kurma gayretine girmiştir (Erdal, 2019: 611). Burada devlet desteğine ihtiyaç duyulmasının en önemli sebebi zengin bir halk (burjuva) sınıfının Osmanlı Devletinde olmayışı ve bu nedenle özel teşebbüs girişiminin (sermayenin) yetersiz kalmasıdır. Zira sermaye; sanayi tesisi için öncelikli şartlardandır. Bununla birlikte, enerji ve hammadde kaynaklarına yakınlık ile beraber yetişmiş insan gücü de önem arz eden diğer üretim faktörlerindedir (Doğan, 2013:513).

Anadolu'da Frigya Kralı Midas'ın geliştirdiği külâh şeklindeki başlık, feşin ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Romalıların ve Bizanslıların giydikleri kırmızı külâhlar, fesin Frigler'den sonraki ilk örnekleridir. Bu başlık Ortaçağ'da Avrupalılar ve özellikle Rönesans asırlarında İtalyanlar tarafından giyilmiştir (Kuzucu, 2017: 790). Dolayısıyla fes, II. Mahmud'dan önce de Osmanlı toplumu tarafından bilinen bir başlıktı diyebiliriz. Fes, 17. ve 18.yüzyılda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde (Edirne, Adana, Antalya, Tokat, Gaziantep gibi) hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılıyordu. Dolayısıyla fes II. Mahmud'un kıyafet düzenlemesiyle Osmanlıların hayatına girmemiş, bu dönemde resmî bir başlık özelliği kazanarak kullanımı hızla yaygınlaşmıştır (Şahin, 2019: 3). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin resmi başlığı olmadan önce fesin, hem Müslüman hem de Gayrimüslim erkek ve kadınlar arasında bilindiği ve kullanıldığı söylenebilir. Osmanlı Devlet'inde 1829 yılında yapılan kıyafet düzenlemesi ile fes resmi başlık özelliği kazanmıştır (Şahin, 2019: 9). Osmanlı'da fes sadece bir kıyafet değil ayrıca milli öge taşıyan bir nesne olarak siyasi ve askeri değere de haizdir (Kuzucu, 2017: 789).

Feshane, II. Mahmud tarafından 1826 yılında artık yozlaşmış, askeri anlamda herhangi bir katkısı olmayan Yeniçeri Ordusunun kaldırılması ile yerine kurulan "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" ordusuna üniforma sağlamak için kurulup, Osmanlı Devletinde sanayileşmenin öncüsü olmuş bir kurumdur. Feshane hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde faaliyet yürüten bir fabrikadır (Şahin, 2019: 5). Osmanlı Devleti'nde böyle bir işletmenin kuruluşu kültürel değişimlere vesile olmuş ve çalışma yaşamını etkilemiştir. Zira Osmanlı Devleti kültürel sembolleri arasında fes önemli bir yere sahiptir. Zira 19. ve 20. yüzyıl "*Osmanlı kültürünün*" tanımlayıcı simgesi "*kırmızı fes*", Feshane-i Amire'de üretilmiştir. Feshâne-i Amire Osmanlı Devleti'nde sanayi istihdamının artışına da büyük katkıda bulunmuş, Osmanlıda sanayileşme sürecinin en önemli tesislerinden biri olarak yerli dokuma sanayinin çekirdeğini teşkil etmiştir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/feshane>).

Fabrikada üretilen başlıca ürünler; fes, çuha, askeri çizmeler, düğmeler, silahlıklar, rütbeler, battaniye, elbise kumaşı, döşeme kumaşı, seccade, halı ve kilimler gibi geniş bir dağılım gösteren çeşitli tekstil ürünleridir (Küçükerman, 2021). Osmanlı kurum ve kuruluşlarının işleyişinin belli kurallar dahilinde düzenlendiği bilinmektedir. Feshan-i Amire de gerek kuruluş, gerekse çalışma usulleriyle belli kurallar dairesinde faaliyet gösteren bir kamu teşekkülüdür. Kuruluşun mali işleri muhasebe defteri ile tutulmuştur. İlgili defter dönemlere ayrılmış olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunmaktadır.

Çalışmanın devam eden ikinci bölümünde Osmanlı Devletinde tekstil sektörü ve Feshane-i Amire'nin çalışma usulleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Muhasebe Kayıt Defteri'nin transkripsiyonu yapılarak Feshane-i Amire' de muhasebe işlemlerine ilişkin muhasebe kayıt bilgilerine yer verilmiştir. Bu bölümde çalışmanın konusunu oluşturan “Feshane-i Amire Muhasebe Defteri”nin fabrikanın kuruluşundan 17 yıl sonra: Hicri 1259 Muharrem ayından 1260 Safer [1843 Şubat - 1844 Nisan] ayına kadar geçen 13 ay 22 günlük süredeki yaklaşık bir yıllık muhasebe kayıtları ve tutulma düzeni irdelenmiştir. Çalışma konu ile ilgili genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. OSMANLI DEVLETİNDE TEKSTİL SANAYİİ VE FESHANE-İ AMİRE

Tekstil, örme/dokuma manasında kullanılmaktadır. Osmanlı Devletinde, Sarayın ve Ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak ve özellikle dokuma ve deri sektörlerinde yoğunlaşan Feshane, Basmahane, Hereke ve Beykoz fabrikaları doğrudan birer Devlet işletmesi olarak kurulmuşlardır (Özyazgan, 2012: 72).

Türk insanının fesle tanışması 16.yüzyılda Cezayirli denizciler aracılığı ile olmuştur. Fes, Serasker Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa vesilesiyle Osmanlı Devletine getirilmiştir. Sonra da II. Mahmud'un isteğiyle resmi başlık olarak kabul edilmiştir (Özcan, 2019: 831). II. Mahmud'un bir genelge yayımlayarak tüm ordu mensuplarının fes giymelerini zorunlu kılması ile birlikte ilk etapta Tunus'a 50 bin fes siparişi verilmiştir. Daha sonra sivil ve asker tüm devlet memurlarına, İstanbul'da yaşayan erkeklere fes giyme zorunluluğunun getirilmesi üzerine Fransa ve Avusturya'dan da fes ithaline gidilmiştir. Ancak fesin toplumun diğer kesimlerince de ilgi görmesi ve hatta kadınların ilgi alanına girmesiyle mali açıdan zor durumda olan Devlet'e büyük bir gelir kaynağı sağlayacağı düşüncesiyle bu ihtiyacın içeriden karşılanması fikri gündeme gelmiştir (Çakır, 2004: 29).

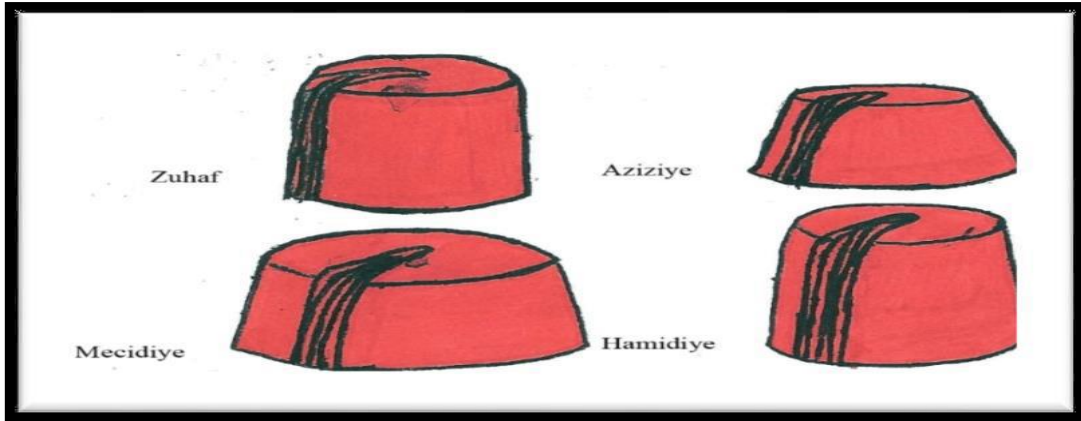
1826-1870 yılları arasındaki 44 yıllık devre Osmanlı Devletinde sanayileşmenin daha da yoğun bir şekilde yaşandığı ve birçok devlet fabrikasının kurulmaya başlandığı bir dönemdir (Kurt vd, 2016: 250). Feshane-i Amire bu dönemin başında kurulmuştur. Sanayileşme çabalarının temel motivasyon kaynağı askeri ihtiyaçların karşılanması, ekonomik birikime ve ekonomik gelişmeye katkı sağlanması olmuştur. Osmanlı Devletinin girişimi ile ilk fes üretimi İstanbul Kadırga'da gerçekleştirilmiştir (Dölen 1992: 405). Fabrikanın kuruluş sermayesi Mukataat Hazinesi'nden yapılan ödemeler ile karşılanmıştır (Aşkın, 2020: 24). Buradaki üretim tamamen Saray ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak teknik donanım, makine hattının yetersizliği ve yetişmiş işgücünün olmaması sebebiyle üretimden verim alınamamıştır. Ayrıca Kadırga'daki Feshane üretim koşulları ve kapasitesi itibarıyla bir fabrikadan çok küçük bir atölye özelliğindedir. Fes imalatının deniz kenarına yakın bir yerde ve makine donanımına uygun daha büyük bir alanda yapılması düşüncesi ile Feshane Eyüp, Defterdar Sahili'ndeki yerine taşınmıştır. Feshane'nin tam bir fabrika görüntüsü kazanması 1833 yılında bu taşınma sonrasında gerçekleşmiştir (Şahin, 2019: 28).

Aşağıda Osmanlı'nın son dönemde kültürel simgesi haline gelmiş bir fes örneği yer almaktadır.

Görsel 1: Fes

Fes, kırmızı çuhadan yapılır ve tepeye doğru daralan silindir şeklinde olup üstünden sarkan bir püskülü bulunmaktadır. Feste yaygın olarak kullanılan renk kırmızıdır. Kırmızı renginin yanında güvez, siyah, beyaz gibi çeşitli renklerde de fesler üretilmiştir (Özcan, 2019: 832). Osmanlı Devletinde fes kalıplarında, tahta çıkan padişahın yahut dönemin zevk ve tercihlerine bağlı olarak değişiklikler meydana gelmiş ve feslerin adlandırılmasında dönemin padişah isimleri belirleyici olmuştur (Şahin, 2019: 22). Buna göre fesler dönemin padişahının ismiyle “Mahmudiye, Mecidiye, Aziziye, Hamidiye” gibi isimlerle anılmıştır. Aşağıdaki görselde Osmanlı Devletinde kullanılan fes örnekleri yer almaktadır.

Görsel 2: Osmanlı Devlet’inde Kullanılan Fesler

Kaynak: Lale, 2006: 55

Yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı sanayileşmesinde Ordu ihtiyaçlarının karşılanmasına verilen öncelik sürükleyici ve şekillendirici etkiye sahiptir. Sanayileşmenin ana motivasyonlarından biri de Osmanlı’nın Batı teknolojisini kullanarak üretim yapma gayretidir (Kurt vd, 2016: 273). Feshane de kilimler, battaniye, seccade ve halı da üretilmiştir. Aşağıda Feshane’de üretilmiş halı görseli örnekleri yer almaktadır.

Görsel 3: Feshane'de Üretilmiş Halı

Görsel 4: I. Dünya savaşı sonrasında üretilmiş ve sonra Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e hediye edilmiş Çanakkale Boğazı desenli Feshane Halısı

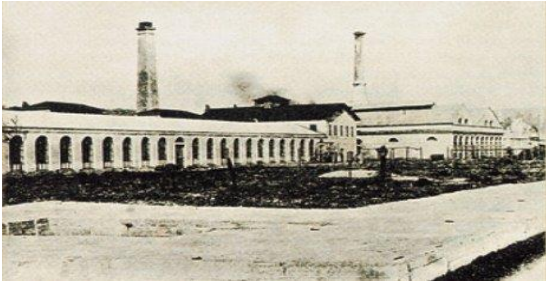
Kaynak: Önder Küçükerman Arşivi

Feshane-i Amire bazı ilklere de sahne olmuştur. Türkçe basında ilk ciddi ticârî reklam örneği Feshane Nâzırı Ömer Lütfü Efendi döneminde, Feshane feslerinin Avrupa fesleri ile giriştiği rekabet yarışında Osmanlı Devletinin resmi yayın organı “Takvîm-i Vekâyî” de verilmiştir. Bu reklam metninde özetle; Feshane feslerinin Tunus feslerine göre daha kaliteli ve daha uygun fiyatlı olduğu, Feshane’de üretilen feslerin Yeni Cami Avlusunda açılan dükkânlarda satışının yapıldığı ve üç ayrı kalitede üretilen Feshane feslerinin toptan alımlarında indirim yapılacağı bilgilerine yer verilmiştir (Çakır, 2004: 30).

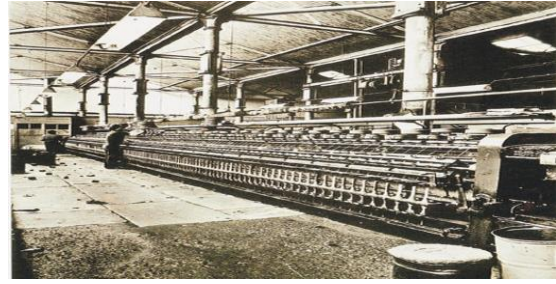
Fesin üretiminde en önemli faktörlerden biri, yapımında kullanılan yündür. Çünkü fesin iyi boya tutması ve kolay sertleşmemesi için iyi kalite bir yapağıdan üretilmesi gerekiyordu. Koyunlardan kırılarak elde edilen işlenmemiş (kirlî yün) yün elyafa yapağı denilmektedir. Fes üretimi için en uygun yapağı, Merinos koyunundan elde edilen ve İspanyol yapağı olarak bilinen yapağıdır (Tezcan, 1995: 416). Fes’in üretim maliyetini belirleyen ana maliyet giderleri; işçi ücretleri, malzeme (yapağı, boya, ipek ve püskül adedi) ve makine enerji kullanımları, yıpranma payları ve boya işleme sürecinde kullanılan odunlar gibi unsurlardır: “Fesin imalatında ilk aşamada dokuma ile çorap örgüsüne benzer torba şeklini alması, sonra bol su ile keçeleştirilmesi, feslerin su ile yıkanarak dink işlemi yapılarak külâh haline gelmesi, havalandırma ve tüylendirme işlemleri sonrası kalıplama ve perdahtlama aşamaları ile imalatın tamamlanmasıdır” (Tezcan, 1995: 416). Fes üretiminin en önemli aşamalarından biri fesin dinklenmesi işlemidir. Dinkleme, sıcak su ve sabun karışımında dövülme işlemidir.

Osmanlı Devletinde fes üretimi ilk olarak Kadirga’da bulunan Cinci Meydanı’nda başladı. Kâtibzâde Mustafa Efendi göreve başladığında fabrikaya yetişmiş eleman olarak Tunus’tan yirmi üç fes ustası, yanlarında çalıştırılmak üzere Bursa’dan da on beş kalfa getirmiştir. 1833 yılında Kadirga’da devam eden üretim esnasında Tunuslu ustaların üretimi “*sabote etme ve hileli üretim*” çabalarının ortaya çıkarılması sonrasında istihdam edilen kişilerin, malzemenin ve üretim yerinin tercihinde daha hassas davranılmaya başlanmıştır (Aşkın, 2020: 12). Zira fes imalatında yetişmiş insan gücü olarak getirilen Tunuslu ustalar hileli işlemleri ile Tunus fesine benzer bir renk de fes imalatını gerçekleştirmemişlerdir. Dönemin nazırı Ömer Lütfü Efendi, Ankara Ermenilerinden boyama işlemlerine bilen “Avedis Ağa Efendi”yi fabrikaya gizli bir kimlikle alarak Tunuslu ustaların yaptıkları hileyi ortaya çıkarmış ve onları aynı gün kovmuştur (İrmak, 2013).

Fabrikanın 1833 yılında Eyüp'deki yerine taşınması ile birlikte üretim imkânlarının gelişmesine bağlı olarak üretim hacmi de artmıştır. Feshane-i Amire'de ikinci bir üretim tesisi olarak yünlü kumaş (çuha) tezgâhları da kurulmuştur. Böylece imalathane, dokuma fabrikası işlevi de kazanarak yünlü kumaş üretimine de başlamıştır (Dölen 1992: 408, Şahin, 2019: 4 ve <https://islamansiklopedisi.org.tr/feshane>). Osmanlı Devleti'nin 1835 yılı ve sonrasında malî teşkilatında meydana gelen büyük ve hızlı değişiklikler Feshane'nin idaresine de etki etmiş ve fabrika Darphane'ye bağlanmıştır (Aşkın, 2020: 26). Fabrikanın Eyüp'e taşınması sonrasında yönetimi Belçikalı uzmanlara verilen Feshane'de bu tarihten itibaren fes üretimine ek olarak dokumacılık da yapılmıştır. 1860'lı yıllarda fabrikada 200-250 kişi çalışmakta, günde 1300-1500 adet fes üretilmekteydi. Fabrika bünyesinde çırak ve işçi eğitimi için “*Sanayi Sıbyan Mektebi*” açılmıştı. Ayrıca Feshane yönetimi İstanbul Vezneciler'de, Kapalıçarşı'da, Tophane'de, Beşiktaş'ta dükkân kiralarak halka satış da yapmıştır (Buluş, 2000: 105). Osmanlı Devletinde Haliç'in (Eyüp) endüstri yapılarının kurulum yeri olarak tercih edilmesinin temel nedeni dönemin ulaşım imkânlarında deniz yolunun sağladığı üstünlük ve doğal liman yapısıdır (Gürsoy, 2019: 21). Aşağıda yer alan görsellerde Feshane-i Amire'nin dış ve iç görünüşleri yer almaktadır.

Görsel 5: Feshane-i Amire, Defterdar Caddesi, Eyüp, İstanbul

Görsel 6: Feshane-i Amire'nin içinden bir görüntü

Fabrika binasını taşıyan kolonlar Belçika'da döküm olarak imal edilerek İstanbul'a getirilmiştir. Bina bu özelliğiyle mimarlık açısından önem ihtiva etmektedir (Irmak, 2013). Fabrikada çalışan başlıca görevli kişiler; *fes nazırı*, *ruznamçe*, *fabrikatör*, *boyacı*, *perdahçı*, *ambar görevlisi*, *tarakçı*, *kapıcı*, *odacı*, *çıkırık çarhlarında* ve *örme çarhlarında çalışanlar*, *fes ve çuha satışından sorumlular* gibi oldukça kalabalık bir personel kadrosu söz konusudur. Fabrikada kuruluşundan 1838 yılına kadar fes nazırı unvanı ile sırasıyla; *Katipzâde Mustafa Efendi*, *Ömer Lütfi Efendi*, *Süleyman Ağa*, *Selim Efendi*, *Ahmet Muhtar Efendi*, *Mehmed Said Efendi* görev yapmışlardır. 1838 yılında fabrika yöneticisi için fes müdürlüğü unvanı kullanılmıştır. Fes müdürü olarak *Avanis Efendi* ve sonrasında *Ohannes Efendi*'nin görev yaptığı tespit edilmiştir (Şahin, 2019: 52). Katipzâde Mustafa Efendi fesin yerli olarak üretilmesi hususunda bilgi sahibi olan İzmirli Katipzade Mustafa Efendi ilk Fes Nazırı olarak tayin edilen kişidir. Ömer Lütfi Efendi fes üretim yerinin Eyüp'te Defterdar Caddesi üzerinde yer alan ve Hatice Sultan'ın ikametine tahsis edilen Haliç'teki saraya taşınması sürecinde işin başına getirilen idarecidir.

Osmanlı Devletinde 1864 yılında “İslah-ı Sanayi Encümeni” kurularak esnaf birliklerinin fabrikalaşmaya yönlendirilmesi, okulların açılması ve gümrük tarifelerinde yeni düzenlemelerin getirilmesi sağlanmıştır (Erdal, 2020: 613). 1865'teki yangında büyük zarar

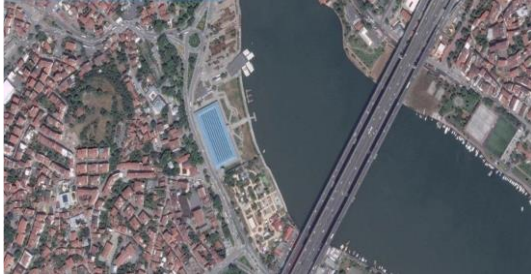
gören Feshâne 1868’de dönemin Padişahı Abdülaziz tarafından yeniden inşa edilmiş ve yine o dönemin modern makineleriyle üretim sürecine başlamıştır (Önsoy 1988: 51 ve <https://islamansiklopedisi.org.tr/feshane>). Feshâne 1877’de Harbiye Nezâreti’ne bağlı olan “Levâzımât-ı Umûmiyye-i Askeriyye” dairesine dahil edilmiştir. 1894’te genişletilerek yenilenen fabrikanın içinde 1895 yılında “Sanayi Sıbyan Mektebi” adıyla bir okul açılarak öğrencilere dokuma alanında teorik dersler verilmesinin yanında uygulama da yaptırılarak kaliteli işçi ve usta ihtiyacının karşılanmasına gayret edilmiştir.

Feshane – i Amire, Osmanlı Devletinde tekstil sanayi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Fabrikanın tarihsel süreç içerisindeki önemini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Gürsoy, 2019: 22-23).

- Eyüp’ün eski uygarlıkların bir yerleşim bölgesi olması sebebiyle, Feshane-i Amire’nin süregelen bir endüstriyel birikimin merkezinde kurulu bulunması,
- Feshane-i Amire’nin Dünya’daki endüstri devriminden sonra, Osmanlı Devletinde endüstrileşme sürecinin ilk ve en önemli fabrikası olması,
- Osmanlı Devleti endüstri ağının en önemli bölgesi olan Haliç’in birbiri ile ilintili endüstri yapılarının bir parçası olması,
- Osmanlı Devletinin endüstri üretiminin Dünya çapında başarılı bir üretim kolu olması ve bu üretimin ilk fabrikası olması,
- Osmanlı Devletinden, Cumhuriyet dönemine miras kalan bir endüstriyel işletme olarak, Cumhuriyet dönemi fabrikalarına rol model olması,
- Osmanlı Devletinin endüstri devrimi sürecinin ve Osmanlı yenileşme hareketinin önemli bir tanığı ve hatta başrol oyuncularından biri olması,
- Osmanlı Devletinde endüstriyel birikimin başladığı ve geliştiği bölgenin en önemli fabrikası olması,
- Feshane-i Âmire binasının ilk prefabrik çelik konstrüksiyon tekstil fabrikası olması,
- Fabrikada üretilen ürünlerin toplumsal yapı üzerinde oluşturduğu etkinin sosyolojik ve kent planlama kavramları açısından oldukça önemli değişimlere yol açması.

Feshâne 1921 yılında askerî yönetimden alınarak Sanayi ve Maâdin Bankası’na devredilmiştir. 1925’te ise Türkiye’de fes giyiminin yasaklanması üzerine fes üretimi durdurulmuştur. Feshâne 1937 yılında Sümerbank yönetimine girmiştir. Fes dokuma makineleri 1940’tan sonra İstanbul Şehir Müzesi’ne kaldırılmıştır. Feshane-i Amire’nin Osmanlı Devleti’nden, Türkiye Cumhuriyeti’ne miras kalan bir fabrika olarak 1986 yılına kadar üretimine devam etmiş bir işletme olduğunu söyleyebiliriz. Feshane 1986 yılında ise Haliç çevresini yeniden düzenleme projesi kapsamında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından faaliyetinin durdurulması üzerine “yap-işlet-devret” usulüyle kırk beş yıllığına Eczacıbaşı Vakfı’na verilmiştir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/feshane>). Feshane 1835 yılından 1986 yılına kadar üretim faaliyetine bir fiil devam eden fabrika günümüzde ise uluslararası fuar, kongre ve kültür merkezi olarak hizmet vermekte olan İstanbul Haliç kıyısındaki tarihi yapıdır.

Feshane, İstanbul İli, Eyüp İlçesi, 20 Pafta, 143 Ada, 9 Parselindedir. Aşağıda yer alan görsellerde Feshane-i Amire'nin uydu görüntüsü ve gökyüzünden çekilmiş görüntüleri yer almaktadır.

Görsel 7: Feshane-i Amire uydu görüntüsü

Görsel 8: Feshane-i Amire gökyüzünden görüntüsü

3. FESHANE-İ AMİRE VE MUHASEBE İŞLEMLERİ

Feshane-i Amire'nin 1843-1844 yılları arasındaki 13 ay 22 günlük dönemini ele alan muhasebe defteri fabrikanın satışları ve işletme politikası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Defter (*BOA*, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844])'dir. 1830-1841 yılları arasındaki dönem, Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Asi Mehmet Ali Paşa'nın çıkardığı isyanlarla meşgul olduğu ve Mehmet Ali Paşa güçlerinin Osmanlı Ordusunu mağlup etmesi neticesinde siyasi istikrarsızlığın yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Mısır tehdidine karşı Rusya ile mecburen Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Avrupalı büyük devletlerin de dahil olduğu bu kriz dönemi 1841 senesinde Londra'da imzalanan Londra Antlaşması ile sona ermiştir. Siyasi istikrarsızlığın yoğun olarak yaşandığı, Asi Mehmet Ali Paşa güçlerinin Başkent önlerine kadar ilerleyebildiği bu dönemdeki gelişmelerden iktisadi teşebbüslerin etkilenmemesi olanaksızdır. Buna karşın Feshane-i Amire üretimini sürdürmüştür.

Arşiv belgesinin kapsamını oluşturan muhasebe defteri incelendiğinde dikkati ilk olarak 1843-1844 yılları arasındaki 13 ay 22 günlük sürede yapılan satışların başlık dökümü çekmektedir. Buna göre söz konusu dönemde Hassa Ordusu'na; Nizamiye Ordusu'na ve Bahriye [Deniz] Kuvvetleri'ne teslim edilen feslerin dökümüdür (*BOA*, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]). Feshane-i Amire'de sadece askeri amaçlı fes üretilmeyip, sivil talepleri karşılamaya yönelik de üretim yapılmaktaydı. Nitekim, muhasebe defteri kaydı 1843-1844 yılları arasındaki dönemde Ordu kuvvetlerine ek olarak Derun-u Çarşı (Merkez Pazarlar), diğer sair mahallelerdeki dükkanlara da halka fes satışı yapılmıştır. Satışlardan elde edilen gelir, satış adetleri, evvelki yıldan devreden püskül ve diğer malzeme ile maliyetlerle 13 ay 22 günlük gelir gider durumu muhasebe defterinde net rakamlarla kaydedilmiştir (*BOA*, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]).

Muhasebe defteri şekil açısından incelendiğinde akla, neden 13 ay 22 günlük dönemi kapsadığı ve neden bir yıl değil de 1843-1844 yıllarına yayıldığı gelir. Öncelikle, her ne kadar defter tarihi Hicri olsa da Osmanlı Devleti muhasebe kayıtları Rumi takvime göre tutulmaktaydı. Rumi takvimin başlangıcı günümüzde kullanılan Miladi takvimden farklı olarak Ocak değil Mart ayıdır. Nitekim ülkemizde halen vergi ödemelerinin yıllık dönümleri Osmanlı Devleti'nden kalan bir gelenekle Mart ayındadır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'na kadar (1839) Hicri Takvim kullanılmış olup, 1840 senesinde 13 Mart 1840 tarihi 1 Mart 1256 Cuma günü olarak tespit edilip iki takvim birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Batılı devletlerle ilişkilerde yaşanan sorunlar bir üçüncü takvim olan Miladi takvimin kullanımını zorunlu kıldığından 1840 yılı sonrasında Osmanlı Devleti'nde üç takvim birlikte kullanılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi mali işlemler, Rumi takvime göre düzenlenmiştir.

Nitekim defter kaydında yer alan 22 Safer 1260 tarihi Rumi takvimde 13 Mart 1844 tarihine denk gelmektedir. Miladi bu tarih Rumi takvimde Mart ayının 1. günüdür ve bu tarih defterin düzenlendiği tarihtir. Kayıt 13 ay 22 gün geriye doğru ilerletildiğinde Miladi yılda 1843 yılı Ocak ayının 22'sine ulaşılır. Bu tarih Hicri 20 Zilhicce 1258 tarihidir. Zilhicce Hicri takvimde yılın son ayıdır. Aynı tarih Rumi takvimde 10 Kanunusani [Ocak] 1258 tarihidir. Rumi takvimin son ayı Şubat'tır. Şubat'ın öncesindeki Kanunusani Rumi takvimin 11. ayıdır.

Açıkça görüldüğü gibi muhasebe kaydı Hicri takvime göre 1259 senesinde başlatılıp, mali yıl dönemi olan 1260 Mart ayında sonlandırılmıştır. Bu nedenle süresi bir yıldan bir ay 22 gün uzundur. Hicri takvimden Rumi takvime geçiş üç yıl önce, 1840 senesinde gerçekleştiğinden büyük olasılıkla geçiş döneminde yaşanması mümkün eski alışkanlıkla muhasebe kaydı Hicri takvim yılının sonunda başlatılıp, yeni uygulamada olan Rumi takvimle sonlanmıştır. Bu saptama sonrasında muhasebe defterinin mali kaydını irdelemek yerinde olacaktır.

Üretilen feslerin hemen tamamı püsküllüdür ve kırmızı renktedir. Fes biçimleri muhasebe defterinin tutulduğu dönemde feshane-i kebir diğer bir ifadeyle büyük fes şeklindedir.

Hassa Ordusu'na bu dönemde 1843-1844 yılları arasında verilen büyük fes miktarının 33 bin 149 adet olduğu görülür. Satıştan elde edilen gelir: $33.149 * 40 = 1.325.960$ (1 milyon 325 bin 960 bin) kuruştur. Bu dönemde büyük fesin tanesi 40 kuruştur. Aynı dönemde Nizamiye Ordusu'na Hassa Birliklerinin yaklaşık dört katı: 113.678 adet fes satılmıştır. Bu satıştan $113.678 * 40 = 4.547.120$ (4 milyon 547 bin 120) kuruştur. Muhasebe kaydının bu kalemdeki çarpım kısmı ya hatalı hesaplanmıştır ya da vesika üzerindeki mürekkepte kayma vardır.

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde, dönemin yeniliklerine adaptasyonda en çok sorun yaşanan askeri sınıfı Deniz Kuvvetleri'dir. Bu alandaki ıslahatlar hiçbir şekilde beklenen sonucu vermemiştir. Nitekim bu nedenle 1911 yılındaki Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlar Oniki Ada'yı, 1912-1913 yılları arasındaki Balkan Harbi'nde ise Yunanistan Ege'deki Adaların hemen tamamını işgal edebilmiştir. Yunan isyanı esnasında donanmanın Navarin'de yakılması, Asi Mehmet Ali Paşa isyanı esnasındaysa Donanmanın Mısır'a teslim olması Osmanlı Devleti'nin deniz gücünü yok etmiştir. Yeniden kurulmaya çalışılan Deniz Kuvvetleri'ne 1843-1844 yılları arasında 9.100 adet büyük fes satılmış, bu satıştan 364.000 kuruş gelir elde edilmiştir. Irak'ın Basra ve Musul ile üçüncü vilayeti olan Bağdat'taki birliklerin bir kısmını oluşturan Nizamiye Birlikleri'ne aynı dönemde 6.000 büyük fes gönderilip, 240.000 kuruş gelir elde edilmiştir (BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]).

Muhasebe kaydının kapsadığı dönemde askeri birliklere satılan toplam büyük fes yekûnu: 153.157 adettir. Bir devlet kurumu olan Feshane-i Amire'den diğer devlet kurumu

olan ordu birliklerine satılan feslerden elde edilen gelir $153.157 * 40 = 6.149.480$ kuruştur. Bu hesaplamalarda bütün birliklere aynı fiyattan ve aynı ebatta fes satıldığını kaydetmek gereklidir.

Muhasebe defterinin askeri satışlardan sonraki kısmı masraflar, diğer bir ifadeyle giderler bölümüdür. Öncelikle bir önceki yıldan (H. 1258; M. 1842) devreden püskülsüz büyük feslere püskül bendi eklenerek satışları yapılmıştır. Bu fesler 53.177 adettir ve muhasebe kaydına göre söz konusu feslerin maliyeti fes başına yaklaşık 26 kuruştur. Kayıt defterinin kapsadığı 13 ay 22 günlük mali dönemin 1843 senesine denk gelen kısmında üretilen fes miktarı 105.570 adettir. Bu feslerin tamamı satılmıştır. Ortalama fes başın maliyet 24 kuruştur. Bu fesler ortalama 40 kuruşa satılmıştır (BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]). Mali yılı kapsayan 1844 yılında üretilen fes miktarı 158.747 adettir. Fes başına maliyet önceki yıldan az daha maliyetli olarak 24,7 kuruştur. Bu fesler de ortalama 40 kuruşa satılmıştır.

Bu dönemde askeri birliklere verilen feslerin miktarları yukarıda belirtilmiştir. Askeri birliklere verilesin feslerin büyük boy ve püsküllü olması dikkat çekicidir. Askeri satışlardan muhasebe defterinin kapsadığı dönemde toplam 6(?)477.080 hasılat elde edilmiştir. Söz konusu feslerin toplam imalat masraf yekunu 4.031.311 kuruştur. Askeri satışlardan 2.445.768 kuruş temettü diğer bir ifadeyle gelir elde edilmiştir (BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]).

Diğer dikkat çekici durum askeri birliklere verilen feslerin ortalama maliyetlerinin 24 kuruş civarında olmasına karşın Galata esnafı, Çarşı esnafı gibi sivil talebe yönelik üretilen feslerin maliyetinin 27 kuruş 42 para, diğer bir ifadeyle 4 kuruş daha pahalı olarak yaklaşık 28 kuruş olmasıdır. Bu feslerin parankuli boyasıyla boyandığı defter kaydında yer almaktadır. Büyük olasılıkla maliyet artışının nedenlerinden birisi boya farklılığı iken diğeri püskül çeşitliliğidir. Sivil talebe yönelik üretilen büyük feslerin bir kısmı püskülsüz olarak satılırken bir kısmı kır renkli olarak püskülle satılmıştır.

Defter kaydı, 1844 senesinde (H. 1259) parankuli boyasıyla boyanmış, mükemmel şekilli kırmızı püskülsüz 107.09 fesin sivil talebe satıldığını göstermektedir. Bu feslerin üretim maliyeti fes başına 27 kuruştur. Aynı yıl yine püskülsüz fakat parankuli boyasıyla boyanmamış olanların fes başına maliyeti 24 kuruş 8 paradır. Bu feslerden 25.555 adet satılmıştır. Bir yıl öncenin son döneminde Feshane-i Amire'nin 1843 senesi (H. 1258) püsküllü kır feslerden 3.326 adet satılmıştır. Bu fesler fesah-i kebir diğer bir ifadeyle büyük boy fes değildir. Söz konusu feslerin maliyeti 10 kuruştur. Aynı yıl 36.264 büyük fes ve 3.907 adet büyük boy olmayan kırmızı fes imal edilip satılmıştır (BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]).

Kaydın kapsadığı mali yılın tamamında sivil satıştan elde edilen hasılat 1.222.127 kuruş 30 para; imalat masrafı yekunu 969.393 kuruş; temettü (gelir) 252.734 kuruş 30 paradır. Fes püsküllerinin 2.752'si; kırmızı feslerin 3.907 adedi ve büyük feslerin 36.264 adedi 1844 (H. 1259) senesine devretmiştir. Bu feslerin toplam maliyet tutarı 969.393 kuruştur (BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]).

Kayıt defterinin son kısmında zikr-i ati tüccar ve mahall-i seriyye diğer bir ifadeyle siparişi alınıp gelecek yıl ya da yıllarda tüccarlara ve farklı bölgelere satılacak fes miktarına yer verilmiştir. Buna göre; 7.647 adet püsküllü büyük fes; 15.705 adet kırmızı büyük fes; 1.703

adet kır püskül fes siparişi alınmıştır. 1.446 adet püskül evvelki yıldan devredecektir. Siparişlerin tutarı 793.263 kuruş 96 paradır. Bu durumda fes başına ortalama maliyet 31 kuruş 4 paradır. Gelecek yıldaki ortalama üretim bedeli iki yılda maliyetlerin ortalama %34 bedelle 7 kuruş arttığını göstermektedir (BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]).

Gelecek yıl sipariş alınan fesler Mabeyn-i Hümayun'a; tüccara; İzmir, Ankara, Trabzon, Tokat, Yanya'ya, parankoli boyası mübayası için, Kamil Paşa'ya, Bursa fesçi esnafına, Manastır, iki Gayrimüslim Avenis, Aznor, Mankesar, Bedros, İpek, Akıl Karaban, Naum, Ramuhi, Haçador, Bakor, Harimos, Vasil, Gregos, Kosti, Yorgi, Rum oğluna, serpuşçulara, Terzibaşı oğluna, İşçi oğluna, Kabalcı oğluna, Pez ve Kirkor nam tüccarlara teslim edilecektir. Kayıta teslim edilecek feslerin türü, adedi ve şekli not edilmiştir (BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]).

Kaydın açıkça gösterdiği gibi 1843-1844 yılları arasındaki dönemde Osmanlı topraklarının taşra dahil bir uçtan diğer ucuna fese talep vardır. Fes talebi sadece Müslümanlardan değil Gayrimüslim Osmanlı tebaasından da gelmektedir. Kaydın gösterdiği diğer keyfiyet Anadolu ve Balkanlar'daki tüccar sınıfının büyük oranda ya Ermeni, Rum ya da Yahudi olduğu gerçeğidir. Türk tüccar sayısı yekun içerisinde bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır.

Feshane-i Amire muhasebe defterinin son kısmında 1844 (H. 1259) yılı gelir gider değerlendirmesi yapılmıştır. Buna göre 1844 (H. 1259) yılında püskülsüz parankuli boyalı 1.128 büyük fes vardır. Bu feslerin adet maliyeti 26 kuruştur. Parankuli boyasının pahalı olması nedeniyle maliyetin 1844 senesinde diğer feslerden yüksek olması olağandır. Aynı yıl püskülsüz kırmızı boyalı 3.299 fes mevcuttur. Bu feslerin adet maliyeti 24 kuruştur. Bir önceki yıldan devreden ve halen elde bulunan 186 büyük fes vardır. Yine 1843 (H. 1258) senesinden 21 büyük fes vardır ve 21 adet fes de imalat sürecindedir. Bu feslerden 482 püskül devretmiştir. Diğer üretilen ya da üretim aşamasında olan büyük ve kır fesler 4.453 adettir. Bunların üretim maliyetinin 172.491 kuruş 59 paradır. Söz konusu feslerin beher üretim maliyeti 38 kuruş gibi yüksek bir maliyetle hesaplanmıştır (BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]).

Feshane-i Amire'nin kirada birkaç dükkânı da bulunmaktaydı. Bu dükkânlardan elde edilen gelir de muhasebe kayıt defterinde yer almaktadır. Defterin son kısmında yazı ile 1843-1844 yılları arasındaki 13 ay 22 günlük dönemde Feshane-i Amire tarafından satılan feslerden elde edilen gelir 5.464 kese akçe, 79.5 kuruş olarak hesaplanmıştır (BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844]).

Feshane-i Amire muhasebe defteri başlıklı belge "merdiven usulü kayıt yöntemi" kullanılarak büyük bir kısmı "rika" hattıyla ve bazı kısımları ise "siyakat" tekniği ile yazılmıştır. Merdiven usulü kayıt yönteminde muhasebe kaydı, rakamların yukarıdan aşağıya doğru alt alta yazılması ve rakamların öncesinde veya devamında ya da üstünde açıklamalara yer verilmesi, sonunda ana tutar, sonra diğer tutarlar alt alta ve yukarıdan aşağıya doğru merdiven basamakları biçiminde sıralanması ile oluşmaktadır (Kurt, 2013: 20-21). Siyakat yazısının muhasebe kayıtlarında kullanılmaya başlamasında ve yazının yaygınlaşmasında, yazı tekniğinin kısa ve öz anlatıma imkân vermesi ve noktasız, dik ve birbirine girift bir yazı olması sebebiyle yazı alanına çok kapsamlı açıklamalara yer verme imkânlarından kaynaklanmaktadır (Öztürk, 1996:

36). Özellikle Osmanlı Devletinde yazılması ve okunması özel eğitim gerektiren mali kayıtların yazımında bu yazı tekniği kullanılmıştır (Yıldız, 2021: 47). Rika hattında ise harfler hızlı bir şekilde yazıldığından dolayı bitişik bir haldedir. Osmanlılarda bazı resmi dairelerde ve özel yazışmalarda bu hat tekniğinin kullanıldığı gözlemlenmektedir (Yıldız, 2021: 53). Feshane-i Amire'nin 1843-1844 yılları arasındaki mali dönemin bir kısmını kapsayan muhasebe kayıt defteri ve kayıt detayları Ek-1 de yer almaktadır. Kayıt detayları ve hesaplamalar “*Feshane-i Amire muhasebe defteri*” başlıklı arşiv belgesinin transkripsiyonu yapılmış halinde görülebilir.

“Feshane-i Amire muhasebe defteri” başlıklı belgenin transkripsiyonu

Feshane-i Amire imalatından iki yüz elli dokuz senesi Muharremi guresinden altmış senesi Saferu'l-Hayrının yirmi ikinci gününde vaki iki yüz elli dokuz senesi Şubat'ı gayesine değin on üç mah yirmi iki gün zarfında ba senedat-ı ruznamçe gerek asakir-i hassa ve nizamiye ve bahriye-i şahaneye verilen ve gerek derun-ı çarşı ve mahall-i sairede kain fes füturuna mahsus dekakinde ve Asitane ve Galata feşci esnafı ve tüccar ve saireye fūruht olunmuş olan ecnas-ı feslerin miktar-ı keyfiyeti ve fūruhtundan hasıl olan temettuatın kemiyetini mübeyyin hūlasa defteri.

Ba senedat-ı ruznamçe asakir-i hassa ve nizamiye ve bahriye-i şahaneye ve Bağdat'ta bulunan asakir-i nizamiye-i mülukaneye verilen feslerin miktar ve bahası

Baha guruş	Fesha-i kebir aded	Fes Bedeli Guruş
1325960	33149	Asakir-i Hassa-i Şahaneye verilen 40
4547120	113678	Asakir-i Nizamiye-i Şahaneye verilen 40
364000	9100	Asakir-i Bahriye-i Şahaneye verilen 40
240000	6000	Bağdat'ta bulunan Asakir-i Nizamiye-i Mülukaneye Verilen 40
Masarifat-ı İmaliye	Mezkur Feslerin Masarifat-ı İmaliyesi Fesha-i kebir aded	
1399606,5 22	53177	Feshane-i Amirenin iki yüz elli sekiz senesi imalatından gayr-i ez fūruht baki kalan bila-püskül kebir fesler olup püskül bendiyle fūruht olunan
2527157,5 30	105570	Kezalik Feshane-i Amirenin elli dokuz senesi imalatından olarak fūruht olunan
3926764 52	158747	
104547 48	3180	Feshane-i Amire imalatından asakir-i hassa ve nizamiye-i şahane anbarlarında bulunan fazla feslerin Feshane-i Amireye teslimiyle ita olunan bahası
		Fes 551 0 Beheri 25-52,5 Fes kırmızı 100060 Fesha ber püskül 24994 Beheri 23-39 Fesha kırmızılı 28183

5922	180	Bila-püskül asakir-i hassa-i şahane tarafından	Püskül beheri 32-48
49876	1516	Kezalik bila-püskül asakir-i nizamiye-i şahane tarafından	Beheri 32-48
48349 98	1484	Ba püslük kezalik asakir-i nizamiye-i şahane tarafından	Beheri 32-48
Minha			
Hasılat	2477080		
Masarifat-ı İmaliye	4031311,5		
Temettu	2445768,5		

Derun-ı çarşı ve mahall-i sairede kain fes furuhtuna mahsus dekakinde ve Asitane ve Galata fesçi esnafı marifetiyle furuht olunan

Baha	Fesha-i kebir	Fesha-ı kırmız	Mamul beheri 450	Devri püskül	Parankuli boyasıyla boyanmış olan kebir feslerden nizami vecihle bila-püskül ve kır feslerden ba-püskül furuht olunan
442142	1079	3907			Kırmızla boyanmış olan kebir feslerden kezalik nizami vecihle bila-püskül furuht olunan
766650	25555				Defa dükkanlarda furuht olunan
13335 kuruş 30 para			28 kuruş 42 para	2752	
1222127 kuruş 30 para	36264	3907	28 kuruş 42 para	2752	
Fesha-i Kebir	Fesha-i Kırmız	Fes bedeli			
10709	0	35			
0	146	30	ba-püskül		
0	131	28			
0	198	25			
0	595	20			
0	28	18			
0	2662	15			
0	181	15	bila-püskül		
10709	3907	0			

Masrifat-ı İmaliye	Mezkur feslerin masarifat-ı imaliyesi		Der Mamul	Devri Püskül	
	Fesha-i Kebir	Fesha-i Kırmızı			
289264 kuruş 58 para	10709	0	0	0	Feshane-i Amirenin elli dokuz senesi imalatından bila-püskül mükemmel parankuli
636132 kuruş 42 para	25555	0	0	0	Kezalik sene-i mezkura imalatından bila-püskül mükemmel kırmızı
33339 kuruş 52 para	0	3326	0	0	Feshane-i Amirenin elli sekiz senesi imalatı kır feslerinden ba-püskül
1366 kuruş 6 para	0	181	0	0	Kezalik sene-i mezkura imalatından kır feslerden bila-püskül
9601000 kuruş 38 para	36264	3907	0	0	
9292 kuruş 22 para	0	0	28 kuruş 42 para	2752	Elli dokuz senesine mahsuben imal ve mubayaa olunan
969393 kuruş	36264	3907	28 kuruş 42 para	2752	
		Minha			
		Hasılat	1222127 kuruş 30 para		
		Masarifat-ı İmaliye	969393 kuruş		
		Temettu	252734 kuruş 30 para		

Zikr-i Atı Tüccar ve Mahall-i Saireye Furuht Olunan

Baha	Fesha-i kebir ber püskül	Fesha-i kebir kırmızı	Fesha-i kır püskül	Fesha-i bila-püskül	Der mamul	Devri püskül	
9679 kuruş 12 para	87	1	27	0	244 aded 17 krş	0	Mabeyn-i hümayun taraf-ı zi-şerefine furuht olunan
24994 kuruş	516	103	137	0	3 aded 388 krş	0	Anbar marifetiyle furuht olunan
625 kuruş	0	0	0	0	1 aded 100 krş	0	Defa anbar marifetiyle furuht olunan
270 kuruş	0	0	0	0	100 krş	0	Defa anbar marifetiyle furuht olunan
3600 kuruş	60	50	0	0	0	0	Tüccardan Abdullah Efendiye furuht olunan
39169 kuruş 12 para	663	154	164	0	23 aded 232 krş	0	
1800 kuruş	0	60	0	0	0	0	Tüccardan Trabzonlu Mahmud Ağay furuht olunan
							Feshane-i Amire imalatı'çün elli dokuz mahsuben Yanyada husule gelen Parankoli boyasının mübayaasına memurlara furuht olunan
1420 kuruş	0	0	6	0	0	0	

1415 kuruş	28	1	0	0	0	0	Devletlü Kamil Paşa hazretlerine fûruht olunan
1060 kuruş	11	15	15	0	0	0	Tüccardan Mustafa Ağaya fûruht olunan
1500 kuruş	0	50	0	0	0	0	Tüccardan Emin Efendiye fûruht olunan
46364 kuruş 12							
para	722	314	186	0	23 aded 232 krş	0	
360 kuruş	0	12	0	0	0	0	Bursa Feşci esnafından Hacı Ahmed Ağaya fûruht olunan
1200 kuruş	0	40	0	0	0	0	Tüccardan Manastırlı Hasan Ağaya fûruht olunan
11700 kuruş	0	390	0	0	0	0	Tüccardan Alim Efendiye fûruht olunan
1335 kuruş	25	30	0	0	0	0	Tüccardan Avenis zımmiye fûruht olunan
1560 kuruş	24	24	0	0	0	0	Dayakçı esnafından Kırkor zımmiye fûruht olunan
62959 kuruş 12							
para	331	810	186	0	23 aded 232 krş	0	
1500 kuruş	0	50	0	0	0	0	Serpuşçu esnafından Aznor zımmiye fûruht olunan
3300 kuruş	0	110	0	0	0	0	Kalıpçı esnafından Mankesar zımmiye fûruht olunan
3150 kuruş	30	30	0	0	0	0	Tüccardan Akıl Kabaran Oğluna fûruht olunan
855 kuruş	3	25	0	0	0	0	Tüccardan Bedros zımmiye fûruht olunan
1080 kuruş	0	36	0	0	0	0	Serpuşçu esnafından İpek zımmiye fûruht olunan
72844 kuruş 12							
para	804	1101	186	0	23 aded 232 krş	0	
2250 kuruş	0	75	0	0	0	0	Tüccardan Naum Bezirgana fûruht olunan
750 kuruş	0	25	0	0	0	0	Tüccardan Ramuhi Oğluna fûruht olunan
2135 kuruş	15	55	0	0	0	0	Kalpakçı esnafından Haçador zımmiye fûruht olunan
1825 kuruş	5	55	0	0	0	0	Serpuşçu esnafından Bakor zımmiye fûruht olunan
630 kuruş	0	21	0	0	0	0	Ankara tüccarından Harimos zımmiye fûruht olunan
80474 kuruş 12							
para	824	1332	186	0	23 aded 232 krş	0	
335 kuruş	5	5	0	0	0	0	Kalıpçı esnafından Vasil zımmiye fûruht olunan
13050 kuruş	35	387	0	21	0	0	Tophaneden Gregos Oğluna fûruht olunan
10800 kuruş	0	360	0	0	0	0	Tüccardan Manastırlı Kostiye fûruht olunan
4725 kuruş	45	105	0	0	0	0	Kalpakçı esnafından Yorgi zımmiye fûruht olunan
1290 kuruş	0	43	0	0	0	0	Tüccardan Ankaralı Rum Oğluna fûruht olunan
110764 kuruş 12							
para	909	2372	186	21	23 aded 232 krş	0	
1450 kuruş	20	25	0	0	0	0	Serpuşçulara fûruht olunan
16300 kuruş	50	400	0	0	6 aded 350 krş	300	Tüccardan Ankaralı Terzibaşı Oğluna fûruht olunan
5302 kuruş	75	75	0	0	1 aded 50 krş	182	İzmirli tüccara fûruht olunan
1320 kuruş	24	16	0	0	0	0	Tüccardan İşçi Oğluna fûruht olunan
12250 kuruş	50	350	0	0	0	0	Bursa tüccarından Kabalcı Oğluna fûruht olunan

147386 kuruş 12 para	1128	3098	186	21	31 aded 236 krş	482	
2400 kuruş	0	80	0	0	0	0	Tokatlı tüccara fûruht olunan
3630 kuruş	0	121	0	0	0	0	Tüccardan Pez zımmiye fûruht olunan
300 kuruş	0	0	20	0	0	0	İmalat-ı atik kır feslerinden fûruht olunan
887 kuruş	26	0	16	0	0	0	Bazı mamul ve gayri mamul olarak fûruht olunan
154604 kuruş 12 para	1159	3299	222	21	31 aded 236 krş	482	

Mezkur Feslerin Masarifat-ı İmaliyesi

Masarifat-ı İmalie	Fesha-i kebir	Fesha-i kebir	Fesha-i kır	Der mamul	Devri püskül	
29351	1128	0	0	0	0	Feshane-i Amirenin elli dokuz senesi imalatından bila-püskül Parankuli
79349 40	3299	0	0	0	0	Kezalik sene-i mezkura imalatından bila-püskül kırmızı
1622	0	186	0	0	0	Feshane-i Amirenin elli sekiz senesi imalatından ba-püskül kırmızı
158 6	0	21	0	0	0	Kezalik sene-i mezkura imalatı kır feslerden bila-püskül kır fes
9788 13	0	0	0	21 aded 232 krş	482	Sene-i mezkura imalat ve mubayaattan
120669 59	4427	208	0	21 aded 232 krş	482	
518 22	26	16	0	0	0	Mamul ve gayri mamul bazı kebir ve kır fes
228 25	0	20	0	0	0	İmalat-ı atik kır fes
121416 56	4453	245	0	21 aded 232 krş	482	
	Minha Hasılat	154602 12				
	Masarifat-ı İmalie	121416 56				
	Temettu	33183 16				
Hasılat	7853811 42					

	5122121	
Masarifat-ı İmaliye	36	
Temettu	2731689 6	
	5463	
	390 6	Derun-ı Feshane-i Amirede kain bir bab aşçı dükkanının icarı olarak tahsil olunan

Balada muharrer sene-i merkumede Feshane-i Amirede bi'l-imal fûruht olunmuş olan feslerden husule gelen temettu-i şahanenin miktarı beş bin dört yüz altmış dört kese akçe küsur yetmiş dokuz buçuk kuruş altı akçeye balığ olmuş olmakla şerh olundu

4. SONUÇ

Tekstil sektörü sanayileşme sürecinde önemli bir yeri olan sektörlerden biri tanesi olarak ülkelerin ekonomik kalkınmasında rol oynamaktadır. Feshane-i Amire'nin kurulması, Osmanlı Devletinin sanayileşme hamlesinin ön adımı olmasının yanı sıra ekonomik, askeri, kültürel ve siyasi yönlerinden dolayı özel bir öneme sahiptir. Feshane-i Amire Osmanlı Devletinde gerek sivil ve gerekse askeri yaşamda önemli bir yeri olan fabrikadır. Esasen fes üretimi için kurulan fabrika tekstil sanayiinin ilk örneklerinden biri olmuştur.

Dünya'da endüstri devriminin başlaması, Osmanlı İmparatorluğunda da 18.yüzyıl'dan itibaren karşılığını bulmuş ve endüstrileşme sürecine başlanmıştır. Osmanlı Devletinde sanayileşme esasen 1827-1914 yılları arasında devlet destekli bir süreçte ilerlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu sanayileşme süreci, Haliç Vadisi'nde temellenmiş olduğunu söyleyebiliriz (Küçükerman, 2019). Feshane-i Amire, Haliç kıyısının imalat ve tasarım bölgesi haline dönüşmesine katkı sağlayan ilk fabrikalardan bir olarak Osmanlı Devletinde tekstil sanayinin temelini oluşturan bir kurumdur (Gürsoy, 2019). Feshane-i Amire Osmanlı Devletinde siyasi ve iktisadi öneme sahip bir kuruluş olarak Avrupa ve Tunus'da üretilen feshlere karşı büyük bir rekabet yarışına giren işletme olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devletinden, Türkiye Cumhuriyetine miras kalan işletmelerden de bir tanesi olmuştur (Aşkın, 2020) .

Feshane üretim alanında yaşanan yenilikleri takip ederek kendini modern teknik ve aletlerle geliştirebilmiştir. Bu sayede üretim kapasitesini arttırmış ve üretim maliyetini düşürmüştür. Devletin ve halkın daha uygun fiyata fes satın almasına olanak sağlamıştır (Şahin, 2019: 57). Bu fabrika hem devletin resmi başlığını üretmiş hem de geniş bir işçi grubuna iş olanı sağlamıştır. Diğer taraftan Feshane Osmanlı sanayileşmesinin iyi örneklerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır (Şahin, 2019: 58). Sanayi Devriminin verdiği güçle Osmanlı Devletini tahakküme başlayan Avrupalı devletlere hatta Tunus'a karşı kıyafet reformu sonrası büyük bir darbe yiyen tekstil sanayii içinde Feshane-i Amire, zorlu ama başarılı bir kuruluş olmuştur. Fabrika buhar gücüne dayalı makineleşmede önemli atılımlarda bulunarak maliyetlerini düşürmüş ve üretim hacmini yüz binlerce fese yükseltebilmiştir (Aşkın, 2020: 125).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan temin edilen arşiv belgesi 1843-1844 yılları arasındaki 13 ay 22 günlük dönemde Feshane-i Amirenin satışları ve işletme politikası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre söz konusu dönemde Hassa Ordusu'na; Nizamiye Ordusu'na ve Bahriye [Deniz] Kuvvetleri'ne teslim edilen feslerin dökümü yer almaktadır. Muhasebe defteri kaydında Feshane-i Amire'de 1843-1844 yılları arasındaki dönemde Ordu kuvvetlerine ek olarak Derun-u Çarşı (Merkez Pazarlar), diğer sair mahallelerdeki dükkânlara da halka fes satışı yapıldığı görülmektedir. Satışlardan elde edilen gelir, satış adetleri, evvelki yıldan devreden püskül ve diğer malzeme ile maliyetlerle 13 ay 22 günlük gelir gider durumu muhasebe defterinde net rakamlarla kaydedilmiştir. Kayıt defterinin kapsadığı 13 ay 22 günlük mali dönemin 1843 senesine denk gelen kısmında üretilen fes miktarı 105.570 adettir. Bu feslerin tamamı satılmıştır. Ortalama fes başına maliyet 24 kuruştur. Bu fesler ortalama 40 kuruşa satılmıştır (BOA, HH.d.12235; (H)

22 Safer 1260 [13/03/1844]). Mali yılı kapsayan 1844 yılında üretilen fes miktarı 158.747 adettir. Fes başına maliyet önceki yıldan az daha fazla olarak 24,7 kuruştur. Bu fesler de ortalama 40 kuruşa satılmıştır. Arşiv belgesinde yer alan diğer bir durum ise askeri birliklere verilen feslerin ortalama maliyetlerinin 24 kuruş civarında olmasına karşın Galata esnafı, Çarşı esnafı gibi sivil talebe yönelik üretilen feslerin maliyetinin 27 kuruş 42 para, diğer bir ifadeyle 4 kuruş daha pahalı olarak yaklaşık 28 kuruş olmasıdır. Bu feslerin parankuli boyasıyla boyandığı defter kaydında yer almaktadır. Büyük olasılıkla maliyet artışının nedenlerinden birisi boya farklılığı iken diğeri püskül çeşitliliğidir. Kaydın kapsadığı mali dönemde askeri satışlardan 2.445.768 kuruş, sivil satıştan ise 252.734 kuruş 30 para kar elde edilmiştir. Kaydın açıkça gösterdiği gibi 1843-1844 yılları arasındaki dönemde Osmanlı topraklarının taşra dahil bir uçtan diğer ucuna fese talep vardır. Fes talebi sadece Müslümanlardan değil Gayrimüslim Osmanlı tebaasından da gelmektedir. Kaydın gösterdiği diğer keyfiyet Anadolu ve Balkanlar'daki tüccar sınıfının büyük oranda ya Ermeni, Rum ya da Yahudi olduğu gerçeğidir. Türk tüccar sayısı yekun içerisinde bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Feshane-i Amire muhasebe defteri başlıklı arşiv belgesinin “merdiven usulü kayıt yöntemi” kullanılarak büyük bir kısmı “rika” hattıyla ve bazı kısımları ise “siyakat” tekniği ile yazıldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Argıt, Betül İpşirli (2015). Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi - Toplum*, c.VI, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları: 230-263.
- Aşkın, Bekir Emre (2020). Sanayileşme Sürecinde Feshane-i Amire, *T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844], *Feshane-i Amire Defteri*.
- Buluş, Abdulkadir (2012). Ann Binns'in Türkiye Günlüğü'nden Seçmeler: Dindar Bir İngiliz Kadının Gözlemleri ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesinden Manzaralar, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı: 12: 49-61.
- Çakır, Hamza (2004). Türkçe Basında İlk “Marka” Rekabeti, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No.16: 27-36
- Doğan, Mesut (2013). Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sanayileşme Süreci ve Son 10 Yıllık Gelişimi, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 27, Ocak: 511-550
- Dölen, Emre (1992). *Tekstil Tarihi “Dünyada ve Türkiye’de Tekstil Teknolojisinin ve Sanayiinin Tarihsel Gelişimi, İstanbul: ”*, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları No: 92/1, Matbaa Eğitimi Bölümü Yayın No:6.
- Erdal, İbrahim (2020). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yabancı İşçi ve Uzman İstihdamı Politikası; Hereke Kumaş Fabrikası Örneği, *TAD*, C. 39/S. 6: 611-624
- Kurt, İsmail (2013). *Şer’i Açından Vakıf ve Vakıfların Muhasebe Usulü*. İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, ss. 1-52.

- Küçükerman, Önder (2021). *Feshane-i Amire*, Kültür A.Ş, İstanbul
- Küçükerman, Önder (1988). *Feshane Defterdar Fabrikası: Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Yeri*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.
- Küçükerman, Önder (2019). *Türk Sanayi ve Tasarım Mirasının Ana Eksenini Altın Boynuzun Altın Zinciri "Haliç"* Haliç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Lale, Mehmet (2006). II. Mahmut Dönemi Kıyafet Alanında Yapılan Yenilikler, Isparta: *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Önsoy, Rıfat (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- Özcan, Nurgül (2019). Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Fesin Yansıması Bağlamında Antepî'nin Divanında Fes, *İnsan & İnsan*, Yıl 6, Sayı 22, Güz: 831-851
- Öztürk, Said (1996), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, No:12, ISBN: 975-7268-12-7, İstanbul
- Özyazgan, Vedat (2012). Türk Tekstil Sektörünün Sorunları ve Çözümü Üzerine Bazı Düşünceler, *ABMYO Dergisi*. 25: 70-81.
- Şahin, Ahsen (2019). *Osmanlı Devleti'nde Başlık Olarak Fesin Kullanımı ve Feshane-i Amire (1829-1850)* T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- Tezcan, Hülya (1995) Fes, *TVD İslam Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 415-416.
- Yaramış, Ahmet (2009). Feshane'nin İlk Kuruluş Yılları, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII Tebliğler*, İstanbul.
- Yıldız, A.Vahap (2012). Osmanlılar'da Yazı Çeşitleri, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (28): 47-62.

EK: FESHANE-İ AMİRE MUHASEBE DEFTERİ

The image shows a page from a handwritten financial ledger. The text is written in Ottoman Turkish script. The ledger is organized into several sections, each with a header and multiple columns of entries. The entries consist of numbers and descriptive text. The handwriting is in dark ink on aged, yellowish paper. At the bottom of the page, there are two circular stamps or seals, one of which contains the letters 'd d'. The overall appearance is that of a historical document.

BOA, HH.d.12235; (H) 22 Safer 1260 [13/03/1844], Feshane-i Amire Defteri.

